

Iracionalitātes apoloģija

(Grāmatai „Pūces horizonts. Esejas par globālajām transformācijām”)

Iespējams, šī ir pirmā apoloģija iracionālībai. Līdz šim apoloģijas sacerēja racionalībai. Jau seno grieķu un romiešu filosofi rakstīja traktātus par racionalitāti. Tā tas turpinājās viduslaikos un Jaunajos laikos. Arī mūsdienās iznāk grāmatas ar nosaukumu „Racionalitātes apoloģija”. Piemēram, tā saucas Olgas Sedakovas grāmata.

Bet tagad ir pienākusi kārta iracionalībai. Tagad ir jāraksta apoloģijas iracionalībai. Iemesls nav noslēpums – racionalitātes praktiskā pielietojuma mazināšanās. Var pat teikt: racionalitātes jeb veselā saprāta atmiršana, kad sociumā kolektīvi apjūsmotu prioritāti iegūst racionalitātes pretmets – iracionalitāte. Piemēram, tāds franču sociāli drosmīgs intelektuālis kā Žaks Sapirs nepārtraukti norāda par eiropiešu politiskās elites ieslīgšanu intelektuālajā marasmā, kas reāli izpaužās veselajam saprātam neatbilstošu lēmumu pieņemšanā un nespējā izstrādāt konstruktīvas direktīvas. Intelektuālā patoloģija ekonomistu un menedžeru aprindās neļauj veikt reformas un novērst kapitālisma nepilnības. Par Rietumu civilizācijas intelektuālo krīzi šodien raksta ne tikai Žaks Sapirs. Par to izsakās ļoti daudzi politologi, filosofi, sociologi, žurnālisti, rakstnieki Atlantijas okeāna abos krastos. XXI gadsimta Rietumu publiskajā telpā tā ir ikdienišķa tēma.

* * *

Vidējais rādītājs var būt ne tikai sekmēm skolā. Vidējo rādītāju var aprēķināt arī sociuma racionalībai. Ja mēs pret cilvēci izturamies kā pret vienu veselumu, tad noteikts vidējais rādītājs var būt arī visas cilvēces racionalībai. Un ja mēs respektējam demogrāfisko imperatīvu, proti, to, ka viss ir atkarīgs no iedzīvotāju skaita, tad cilvēces racionalitātes vidējais rādītājs ir atkarīgs no planētas iedzīvotāju kopējā skaita. Tā, piemēram, viens rādītājs būs 100 tūkstošiem iedzīvotāju, otrs rādītājs būs 1 miljardam iedzīvotāju, trešais – 7 miljardiem iedzīvotāju, ceturtais – 12 miljardiem iedzīvotāju.

Balstoties uz masu fenomenu teoriju, mēs zinām, kā izmainīsies šis rādītājs atkarībā no iedzīvotāju skaita. Mēs zinām, ka šis rādītājs samazināsies tāpat kā samazinās citi kvalitātes rādītāji, ja pieaug masu fenomenu kvantitāte. Likumsakarība valda konsekvēnti: jo masveidīgāka parādība, jo zemāka tās kvalitāte. Turpinām: jo lielāks ir iedzīvotāju skaits, jo zemāks kļūst racionalitātes vidējais rādītājs. Tātad no minētajiem piemēriem racionalitātes visaugstākais rādītājs būs 100 tūkstošiem iedzīvotāju, viszemākais – 12 miljardiem iedzīvotāju.

Prāta darbība savā dziļākajā būtībā ir sociāls process. Katrs, kurš pievēršas minētajam

procesam, organizē dialogu ar noteiktu auditoriju un orientējās uz racionalitātes kritērijiem un loģiskumu, kas tiek akceptēts attiecīgajā kultūrā. Ja auditorijā uzplaukst iracionalitātes reputācija un nenosoda veselajam saprātam neatbilstošu domu un rīcību, tad nākas secināt, ka „*Homo*” arvien mazāk ir pelnījis precizējumu „*sapiens*”. Tātad ir reāls pamats jēdziena „*Homo sapiens*” vietā praktizēt jēdzienu „antroposi”, kā to dara mūsdienu sociālo sistēmu bifurkāciju ģeniālais pētnieks Sergejs Kurginjans.

Tagad ir fiksēts, kas ir iracionalitāte XXI gadsimtā. Spilgti par to izsakās, piemēram, Džordžs Soross grāmatā „Finansu alķīmija”. Viņš kritizē vienu no visiracionālākajiem paraugiem; proti, kritizē to, ka tagad diskurss par naudu ir vērtīgāks par pašu naudu. Vārdi „uzspridzina” realitāti. Runas par realitāti, bet nevis pati realitāte, ir galvenais. Pati realitāte paliek ēnā un nevienam tā pašai neinteresē. Galvenais ir diskurss par realitāti jeb, kā varbūt teiktu mūsu dārgais nepolitkorektais Pietuku Krustiņš, tukša pļāpāšana un muldēšana ir galvenais. Un tā jau ir izteikti iracionāla situācija – nenormāla situācija.

Bet atgriezīsimies pie teiktā par sociuma racionalitātes vidējo rādītāju. Minētā tēze nav gluži fantastiska hipotēze. Fantastiska ir tikai iedomā racionalitātes vidējo rādītāju saistīt ar demogrāfisko imperatīvu; respektīvi, censties aprēķināt planētas visu iedzīvotāju (pašlaik – 7 miljardi) racionalitātes vidējo rādītāju. Acīmredzot tā nav praktiski realizējama ideja, kaut gan par tamlīdzīgiem mērījumiem interese ir bijusi vienmēr. Teiksim, Rainis gribēja katru dienu fiksēt un pēc tam saskaitīt savas idejas, lai galu galā beigās aprēķinātu savu intelektuālo produktivitāti nedēļā, mēnesī, gadā.

Mūsdienās ar cilvēku racionalitātes/prāta pētījumiem nodarbojās daudzi zinātnieki. Populāri ir Jaunzelandes profesora Džeimsa Flinna pētījumi un viņa vārdā nosauktais „Flinna efekts”. Viņš ASV arhīvos analizēja intelektuālā koeficienta (turpmāk – *IQ*) pārbaudes protokolus no 1932. gada līdz 1978. gadam. 1984. gadā viņš publicēja pētījumu rezultātus, un ļaužu visplašākajās masās tie izraisīja milzīgu pārsveigumu. Tos komentēja ne tikai speciālisti, bet arī žurnālisti masu izdevumos. Profesors Flinns secināja, ka pēc katriem desmit gadiem vidējais *IQ* pieaug par 3 punktiem. Tātad ir konstatējama tendence, ka cilvēku intelektuālais potenciāls palielinās. Tas visus patīkami pārsteidza, jo *IQ* mērījumi sabiedrības apziņā tradicionāli asociējās ar prāta pieaugumu – cilvēki kļūst gudrāki. Minēto tendenci kāds nosauca par „Flinna efektu”, un tagad par to var lasīt visdažādākajās vārdnīcās un enciklopēdijās.

Pēc 1984. gada profesors Flinns darbu turpināja. Viņš paplašināja izmantoto ziņu areālu, analizējot attiecīgo informāciju vairāk kā 20 valstīs. Jaunu pārskatu par *IQ* vēsturisko virzību viņš publicēja 1999. gadā. Tas atkal visus pārsteidza. Tikai tagad nepatīkami pārsteidza. Tika konstatēta *IQ* samazināšanās no XX gs. 70. gadiem.

Tagad šo nepatīkamo tendenci ir apstiprinājuši arī citu valstu zinātnieku darbi. Piemēram, Oslo universitātes zinātniskais līdzstrādnieks Jons Sundets 2004. gadā žurnālā „*Intelligence*” publicēja *IQ* mērījumu analīzi jauniesaucamajiem 1950.-2002. gadā. Pirmajos divos gadu desmitos *IQ* pieauga, taču no 70. gadiem sāka samazināties. Tādu pašu ainu konstatēja dāņu un angļu zinātnieki vidusskolēnu *IQ* mērījumos: 1976.-2003. g. vidējais *IQ* samazinās.

2008. gada jūnijā kādā Vācijas žurnālā tika ievietota intervija ar Džeimsu Flinnu. Protams, viņu iztaujāja par „Flinna efektu” un tā izpaušmēm mūsdienu sabiedrībā. Profesors atkal mūs apbēdināja. Viņaprāt mēs dzīvojam zināma pagrieziena laikmetā, kad *IQ* samazinās. Taču

intervijā ir interesantas atziņas. Pie tam, tādas atziņas, kuras manuprāt var palīdzēt izskaidrot iracionalitātes uzplaukumu šodienas ģenerācijā.

Profesors Flinns norāda, ka *IQ* testi patiesībā neko neliecina par kreativitāti. Pilnā mērā cilvēka garīgās spējas var apliecināt tikai atsevišķu parametru kopums. Piemēram, universitātes reflektanta spējas var optimāli novērtēt, ņemot vērā sekmes 1) uzrakstītajā esejā, 2) *IQ* testā un 3) mācībās vidusskolā.

Izrādās, arī „Flinna efekts” neliecina par intelekta pieaugumu XX gadsimtā. Gadsimta sākumā dzīvojošie cilvēki nebija muļķāki par tiem cilvēkiem, kuri dzīvoja gadsimta vidū vai beigās. *IQ* izmaiņas (pieaugums vai samazināšanās) liecina par izmaiņām cilvēku domāšanas veidā, pasaules izziņas un atspoguļošanas veidā, kad pieaug vai samazinās konkretizējošas loģikas klātbūtne garīgajos procesos. XX gs. pirmajā pusē masveidīgi progresēja zinātniskais domāšanas stils, kas Rietumu sabiedrībā ieviesās jau XIX gs. beigās. Turpretī XX gs. nogalē *IQ* sāka samazināties tāpēc, ka samazinājās intelektuālā slodze, jo informāciju un nepieciešamās iemaņas var saņemt gatavā veidā. Informācijas pārbagātības periodā cilvēkam nav tik daudz jānopūlās ar dažādiem garīgajiem meklējumiem.

Viens no *IQ* samazināšanās iemesliem profesora ieskatā ir nelasīšana. Cilvēki nelasa, bet tikai savāc realatīvi lakonisku informāciju no Interneta. Viņu prāta darbībā pietrūkst garīgā līdzdalība un pārdzīvojums, kas ir iespējams lasīšanas laikā. Vēl nākas piebilst, ka profesors Flinns pieder tai speciālistu grupai, kurai *IQ* izpausmēs primārā ir kultūras loma. Viņaprāt ģenētiskās (iedzimtās) atšķirības *IQ* ietekmē tikai apmēram 25% apjomā. Sastopams arī cits viedoklis. Piemēram, vācu tautas dedzīgais patriots Tilo Sarracins sludina, ka Vācijas nabagi un dažādas sociāli marginālās grupas vismaz 50% ir ģenētisks „produkts”.

Bet tagad par perspektīvām izskaidrot iracionalitātes uzplaukumu. Profesors Flinns interesanti raksturo *IQ* jēgu, - *IQ* uzskatāmi atspoguļo izmaiņas cilvēku domāšanas veidā. Tas ir interesanti. Un manuprāt ļoti būtiski mūsdienu iracionalitātes kontekstā.

Mūsdienu filosofija un zinātne atzīst, ka katrs dzīves veids formē savu cilvēcisko tipu. Katrs dzīves veids formē adekvātu sociālo tipu ar attiecīgajam dzīves veidam adekvātu reflektīvo un juteklisko struktūru. Tātad, mainoties dzīves veidam jeb, plašāk izsakoties, sociāli ekonomiskajai formācijai, mainās cilvēks, proti, mainās viņa domāšanas veids. Piemēram, agrārās sabiedrības cilvēks nezināja par to, ko mēs šodien lepni saucam par personisko brīvību – iespēju darīt to, ko vēlamies. Zemnieka dzīve bija stingri reglamentēta, un viņš nevarēja ignorēt dabas diktēto lauksaimniecisko darbu grafiku un „justies brīvs”, ko mēs varam atļauties.

Turklāt pāreja no vienas sociāli ekonomiskās formācijas uz citu sociāli ekonomisko formāciju ir nepieciešama zināma kritiskā masa – pasionāru cilvēku kontingents. Kā noskaidrots, pāreja no agrārās saimniekošanas uz industriālo saimniekošanu bija iespējama, pateicoties t.s. pilsētas proletariāta izveidei. Tie bija cilvēki (kritiskā masa), kuru domāšanas veids ļoti lielā mērā atšķīrās no zemnieku domāšanas veida, kaut gan viņu izcelsme arī sākās laukos.

Un, lūk, tikko minētais ir organiski saistīts ar iracionalitātes izskaidrojumu. Šodienas iracionalitāte arī jau ir konsolidējusies zināmā kritiskā masā. Žēlabas par prāta trūkumu tiek attiecinātas ne tikai uz politiķiem, bet arī uz biznesmeņiem, mediju darbiniekiem, Interneta „čatotājiem” un „tviterotājiem”. Un acīmredzot tas ir saistīts ar kapitālisma radikālām

transformācijām, ko pēdējā laikā prognozē daudzi gudri speciālisti. Mainās sociāli ekonomiskā formācija, mainās cilvēku domāšanas veids. Tātad rodas kaut kas tāds, kam cilvēku iracionalitāte ir ļoti piemērota garīgā izpausme. Tātad rodas kaut kas tāds, kam cilvēku racionalitāte vairs nav vajadzīga. Kapitālisma jaunā modifikācija var iztikt bez racionalitātes un priekšroku dod iracionalitātei.

Cilvēku racionalitātes problemātikā, iespējams, filosofi ir viskompetentākie. Filosofi lieliski zina par racionalitātes dažādību. Racionalitātes pamatā ir loģikas likumi – domāšanas un esamības fundamentāli principi. Tāpēc racionalitāte ir tas pats, kas loģiskums. Tas viss, kas ir loģisks, reizē ir arī racionāls. Tas viss, kas nav loģisks, ir iracionāls.

Taču faktiski „loģiskums” un „racionalitāte” nav sinonīmi. Filosofi to zina. Racionalitātes kritēriji var būt ne tikai loģikas likumi, bet arī citi „mērīšanas” instrumenti: mērķtiecīgums, efektivitāte, ekonomiskums, harmoniskums, sistematiskums u.c.

Rietumu sabiedrībā populāra ir logocentriskā pieeja racionalitātes vērtēšanā, kad galvenais un vienīgais kritērijs ir loģikas likumi. Taču loģiski korekta var būt arī pilnīgi bezjēdzīga un neloģiska prāta izpausme. Arī to filosofi zina. Turklāt filosofi runā par racionalitātes dažādiem vēsturiskajiem tipiem (antīko, viduslaiku utt.), kā arī saprātīgu racionalitāti, kurā visu izšķir intelektuālā intuīcija, radošā iztēle, kreatīvā drosme, fantāzija, kritiskā refleksija, instinkti utt.

Filosofi slavē spēju izvēlēties racionalitātes tādus kritērijus, kas racionalitātes vērtējumu nepārvērš par klaji dogmātisku konstrukciju un prāta vienpusības un stagnācijas demonstrāciju. Un kas manuprāt ir pats interesantākais – filosofi atzīst, ka racionalitātes kritēriju izvēli nevar racionāli pamatot. Racionalitātes kritēriju izvēle var būt iracionāla. Pie tam daži filosofi izsakās tipiski postmodernistiskā terminoloģijā. Viņi saka, ka racionalitātes kritēriju izvēle var būt plurālistiska.

Tādējādi var uzdrošināties rezumēt sekojošo. Šodienas iracionalitāte ir racionalitātes noteikts (postindustriālā/postmodernisma laikmeta) vēsturiskais tips. Savukārt dzelīgā attieksme pret šodienas iracionalitāti nav nekas cits, ka racionalitātes filosofijas profanācija un neprasme saskatīt modīgi visuvarenā plurālisma līdzdalību racionālītātes/iracionalitātes interpretācijā. Vārdu sakot, izsmējīgā attieksme, teiksim, pret šodienas politiku intelektuālo impotenci vispirms un galvenokārt liecina par mūsu pašu prāta nabadzību un aptumsumu.

Taču par laimi viss tomēr ir mazliet savādāk.

Tikko minētajā rezumējumā taisnība ir tam, ka iracionalitāte tik tiešām zināmā mērā var būt racionalitātes vēsturiskais tips. Precīzāk sakot, iracionalitāte var ietilpt racionālā modelī, kā arī kļūt par racionalitātes kritēriju. Tas ir plaši izplatīts mākslā. Piemēram, slavenais literatūras teorētiķis Viktors Šklovskis visu mūžu it kā rīkojās iracionāli. Savos tekstos viņš katru teikumu rakstīja jaunā rindkopā, nerūpējoties ne par papīra ekonomiju, ne par lasītāju koncentrācijas noturību. Taču patiesībā tas ir efektīvs paņēmiens autora katras idejas akcentēšanai.

Tikko minētajā rezumējumā taisnība nav tam, ka mums nevajadzētu dusmoties par politiku un citu „valdnieku” intelektuālo impotenci. Taisnība nav tam, ka mums pieklātos samierināties ar modīgi visuvarenā plurālisma līdzdalību racionalitātes/iracionalitātes interpretācijā. Taisnība nav tam, ka mums būtu jāuztraucās par mūsu pašu prāta nabadzību un aptumsumu (vismaz sarunā par iracionalitātes izplatīšanos šodienas dzīvē). Veselais saprāts nebūt nav „norakstīts”, un nebūt

nav pienākuši iracionalitātes „ziedu laiki”. Atkārtotju vēlreiz – veselais saprāts pagaidām vēl nav „baltās” rases atavisms.

Racionalitātes visiem modeļiem ir kopēja spēja nodrošināt produktīvu intelektuālo un praktisko komunikāciju. Tā tas cilvēces vēsturē ir bijis un iespējams būs vienmēr. Produktīva intelektuālā un praktiskā komunikācija ir tas, kas nodrošina cilvēka kā sociālās būtnes esamību vispār. Produktīva intelektuālā un praktiskā komunikācija starp cilvēkiem ir iespējama tikai tad, ja visiem komunikantiem ir kopīga valoda un vienāda attieksme pret faktiem un novērojumiem, to loģiskajām sakarībām un eksistences normām, noteikumiem, darbības paraugiem utt. Bet tas ir tas, kas šodien pietrūkst visvairāk, jo atsevišķu komunikācijas dalībnieku iracionalitāte traucē un vispār neveicina komunikāciju mūsdienu sabiedrībā, stimulējot pretrunas un nesaskaņas starp dažādiem sociālajiem slāņiem, grupām, subkultūrām. Atsevišķu komunikācijas dalībnieku iracionalitāte nožogo tādus ideoloģiskos surogātus kā pseidonacionālisms, pseidodemokrātiskums, pseidoliberālisms u.c., tādējādi sabiedrisko apziņu piesārņojot ar ideoloģiskajiem getto. Konflikta starp sabiedrību un varas struktūrām noteikti veicina racionalitātes trūkums „tautas kalpu” darbībā.

Lieta ir arī tā, ka cilvēki nekad nav pratuši pa īstam izmantot gudrākās personības un uzkrātās zināšanas. Prāta kapitāla izmantošanas lietderības koeficients ir mazāks nekā tvaika mašīnai un kamīnam. Cilvēki savu garīgo mantojumu neprot izmantot savā labā. Cilvēki parasti ignorē savus laikabiedrus – izcilus filosofus, zinātniekus, rakstniekus, politiskos domātājus. Nav noslēpums, ka savā laikā neviens valstsvīrs neuzklausa Tokvīlu, Maksu Vēberu, Rožu Luksemburgu. Krievijas varas elite tagad ignorē Sergeju Kurginjanu. Ne velti tiek runāts ne tikai par šodienas politiku, bet arī par viņu padomnieku iracionalitāti, perifērijā nobīdot veselo saprātu ekonomiskajā un politiskajā analītikā.

* * *

Racionalitātes un iracionalitātes sakarības nosaka kultūra. Savukārt jebkura kultūra ir dinamiska parādība. Kultūra mainās, un mainās cilvēku darbība, uzvedība un komunikācija. Visjaunāko laiku iracionalitātes uzplaukums noteikti ir skaidrojams ar radikālajām izmaiņām kultūrā, kuras autoriem ir sava izpratne un domāšanas veids. Mēs zinām, ka dzīvojam unikālā pārejas laikmetā cilvēces vēsturē, kad notiek agrāk nepiedzīvota parādība – demogrāfiskā pāreja. Krasi pieaug planētas iedzīvotāju skaits, mainās sabiedrības etniskā un sociālā struktūra, un mainās cilvēks, izmaiņu lavīnā ieraujot visu jauno paaudzi.

Rietumos XX gs. 90.gados dzimušo paaudzi dēvē dažādi: *Generation C*, *C-connected*, *communicating*, *content-centric*, *computerized*, *community-oriented*; visatjautīgākais epitets - *clicking*. 2020.gadā viņu būs 40% no Eiropas un ASV iedzīvotājiem. Cilvēces vēsturē tā būs pirmā paaudze, kas pazīst tikai to realitāti, kura ir Internetā, mobīlajos telefonos, sociālajos tīklos. Viņi radīs jauna formāta sabiedrību. Tajā sociālie sakari (ģimene, draugi, kolēģi) radikāli atšķirsies no tradicionālajiem sociālajiem sakariem cilvēces vēsturē. Viņu sakaru pamatā būs interešu kopība – subkultūras kaislības un korporatīvie instinkti. Tāpēc daži lieto savādāku terminoloģiju – “sociālie dzīvnieki 2.0”. Paškritiskākie sevi apsauk par „jaunajiem stulbeņiem”.

XX gs. 90.gados dzimuši paaudze ir iedvesmojusi nepierastu tēmu – *Homo sapiens sapiens*. Intelektuālās aprindas nodarbina jautājumi par saprātīgo saprātīgo cilvēku.

Jautājumi ir elementāri: kas ir šis saprātīgais saprātīgais cilvēks? Vai tas ir tas cilvēks, kurš nepārtraukti izdomā sev jaunas lietas, lai ērtāk iekārtotu savu dzīvi? Vai tas ir tas cilvēks, kurš nepārtraukti tiecas pēc progresa, ar to saprotot „vairāk un vairāk”, „tālāk un tālāk”, „labāk un labāk”? Jeb varbūt tas ir tas cilvēks, kurš tiecas taupīt visus resursus, domā par resursu racionālu pielietošanu, rūpējās par rītdienu un to, lai visi resursi pietiktu bērniem, mazbērniem, mazmazbērniem? Jeb varbūt tas ir tas cilvēks, kurš sevis labā ir gatavs citos cilvēkos apzināti iznīdēt racionalitāti, veselo saprātu un ir gatavs manipulēt ar citu cilvēku apziņu un viņu dzīvē ieviest haosu?

Šodien atbildēt uz jautājumu, kas ir saprātīgais saprātīgais cilvēks nav viegli. *Homo sapiens sapiens* var būt gan godīgs cilvēks, gan pēdējais nelietis. Mūsdienās dzīve ir ievirzījies tādā gultnē, ka uz minēto jautājumu nevar būt viena relatīvi aksiomātiska atbilde. Nekļūdīgi skaidrs ir tikai tas, pie kā mēs esam nonākuši. Un nonākuši mēs esam pie tā, ka esam spiesti apšaubīt saprātīgā saprātīgā cilvēka racionalitāti, morālās perspektīvas un saprātīgumu vispār.

Faktiski šodienas *Homo sapiens sapiens* ir vajadzīgs advokāts, jo saprātīgumu apzināti ignorē, neciena, izsmej. Domājoši, gudri cilvēki tiek voluntāri nobīdīti malā, atbrīvoti no darba. Par domājošiem, gudriem cilvēkiem neviens nebalso un viņus nekur neievēlē. Viņus vispār neuzņem nevienā politiskajā partijā. Domājošu, gudru cilvēku viedoklis neatspoguļojās publiskajā telpā, jo arī mediji mīl tikai pusdomātājus un nedomātājus ar viņu veselajam saprātam neatbilstošajām elegantajām glamūra frāzēm.

Toties iracionalitātei advokāts nav vajadzīgs. Prāts, kas jau prot klonēt cilvēku, radīt mākslīgo intelektu un kosmosā jūtas kā mājās, ir visiem apnicis. Prātu vairs neciena, no prāta izvairās un, izvairoties no prāta, daudzi iebēg iracionalitātes purvā.

Neierobežotā progresa optimisms ir beidzies. Gandrīz visi saprot, ka te kaut kas nav kārtībā. Daudzi saprot, ka jaglābj ir nevis prāts, bet no prāta ir jāglābj daba un tās resursi. Vadāmā haosa triumfa apstākļos no prāta ir jāglābj tautas, valstis, civilizācijas. Tā ir visjaunākā atziņa. Cilvēka prāts mēdza sagandēt otra cilvēka dzīvi arī agrāk. Taču tagad šī velme ir ieguvusi planetāri globālu vērienu, apzināti retušējot un izklienējot prātu, atņemot *Homo* viņa lielāko vērtību – *sapiens*.

* * *

Filosofijai patīk kategorija „racionalitāte”. Filosofijai patīk arī kategorija „iracionalitāte”. Filosofija pret iracionalitāti vienmēr ir izturējusies kā pret racionalitātes fonu. Iracionalitāte ir fons, uz kura uzskatāmi un spilgti atspoguļojās racionalitāte – saprātīga darbība, uzvedība, komunikācija.

Tā tas ir redzams šodienas sociāli politiskajos notikumos. Neizdevušās valstis ir fons tām valstīm, kurās saglabājas veselais saprāts. Tiesa, tagad tas attiecas ne tikai uz valstīm. Tagad

nākas runāt par civilizācijām, kurās ir milzīgas problēmas ar veselo saprātu. Piemērs ir visiem labi zināms. T.s. civilizāciju konflikts ir konflikts starp saprātīgajiem un nesaprātīgajiem. Musulmaņi atklāti saka, ka „baltie” ir zaudējuši prātu, jo pat bērnus vairs negrib dzemdēt.

Racionalitātes problemātikā filosofijas kompetence ir nepārspēta. Savādāk ir iracionalitātes problemātikā, jo iracionalitāte ir organiski vienota ar cilvēka psihi visdziļākajiem slāņiem, kuros noteicošais vārds ir psiholoģijai.

Bet vispār cilvēku iracionalitāti nav viegli izskaidrot. Nav nekādi saprotams, kāpēc šodien tik lielā mērā nākas sastapties ar cilvēku iracionālu rīcību. Tas ir pretrunā ar visu līdzšinējo pieredzi. Turklāt vajadzētu pieaugt racionalitātei. Cilvēki turpina izgudrot dažādas lietas, kas balstās uz stingri racionālu pieeju. Tomēr tajā pašā laikā nākas konstatēt iracionalitātes uzplūdus. To gribas izskaidrot. Un izskaidrojumi var būt visdažādākie. Arī sekojošais izskaidrojums.

Mūsdienu postklasiskā zinātne paver iespēju atklāt pasauli, kas ir bezgalīgi bagāta, pārsteidzoša, mainīga, nepastāvīga, bet reizē arī daudz bīstamāka nekā tā pasaule, kuru atklāja un interpretēja klasiskā zinātne - Bekona, Galileja, Dekarta, Ņutona un viņu sekotāju zinātne.

Klasiskā zinātne vadījās no atziņas, ka dabas likumi ir tikpat globāli un nemainīgi kā viss esošais. Klasiskā zinātne priecājās, ka pasaules notikumus var izskaidrot ar unificētu shēmu palīdzību un šīs shēmas atbilst racionalitātes postulātiem. Klasiskā zinātne ticēja, ka dabas fenomenus var izziņāt un izprast. Klasiskā zinātne cilvēkus pieradināja uzskatīt, ka var atrisināt jebkuru fundamentālu dabaszinātnisko problēmu.

Taču tā bija ilūzija. Ilūzija izrādījās arī atziņa, ka daba uzvedās kā automāts saskaņā ar relatīvi vienkāršiem matemātiskajiem likumiem. Tagad zinātne ir noskaidrojusi, ka nedeterminētība un neatgriezeniskums ir galvenais. Izrādās, determinētība ir tikai margināla izpausme. Tagad uzmanības centrā ir neatgriezeniskie procesi – dabas stihiskā pašorganizācija un nelīdzsvarotība.

Bet kāds tam sakars ar iracionalitātes uzplūdiem? Lieta ir tā, ka, palielinoties mūsu zināšanām par dabas procesu superkomplicēto un neprognozējamo raksturu, pieaug mūsu gara vājums šo prātam neaptveramo procesu priekšā. Mēs redzam, ka daba ir kaut kas bezgalīgs, atrodas nemitīgā transformācijā un mēs sākam saprast, ka mums nekad neizdosies dabu „savaldīt”. Mēs esam bezspēcīgi šīs globālās transformācijas un bezgalīgās savstarpējās mijietekmes priekšā. Mums nolaižās rokas. Mūsu eksistenciālais nemiers pāraug iracionālās izdarībās. Mēs vairs necenšamies visu darīt racionāli, jo apzināmies savas darbības fatālo necību.

Mēs esam samierinājušies būt dabas vergi, bet nevis kungi. Ne velti Hēgelis savus studentus mācīja, ka vieglāk ir būt vergam nekā kungam. Mēs redzam, ka Visumā ieņemam ļoti niecīgu vietu. No mūsu gribas faktiski nekas nav atkarīgs. Daba visu laiku rada kaut ko jaunu, un mūsu radošais gars nav spējīgs to operatīvi apgūt. Mēs atpaliekam no dabas. Mūsu dialogs ar dabu ir bezperspektīvs komunikatīvais akts. Daba ir pārāka par mums. Mutācijas dabā nav prognozējamās. Arī mūsu komunikācija ar dabu nav prognozējama. Mēs vairs pret dabu neizturamies kā pret perfektu sakārtotu, stingri determinētu un tāpēc lieliski prognozējamu fenomenu, kas konsekventi ievēro visus „dabas likumus”. Tā tas vairs nav. Dabu nevar interpretēt ar klasiskās mehānikas likumiem. Dabas daudzveidība principā ir neaprakstāma. Tāpēc pret dabu tagad izturamies kā pret noslēpumu, brīnumu, neierobežotu dinamiku. Cilvēka pozīcija Visumā kļūst arvien nosacītāka. Antropocentrisms ir kļuvusi smieklīga konstrukcija.

Mūsu niecība uz Visuma fona ir kļuvusi acīmredzama konstatācija.

Minēto izskaidrojumu galvenokārt propagandē zinātnes filosofija. Iespējami arī citi izskaidrojumi. Teiksim, manā metodoloģiskajā kolekcijā prioritāte ir demogrāfiskajam imperatīvam. Respektīvi, cilvēku dzīvē viss ir atkarīgs no iedzīvotāju skaita, un planētas iedzīvotāji funkcionē kā vienots veselums. Tāpēc iracionalitātes uzplūdus skaidroju kā sekas milzīgajām izmaiņām planētas iedzīvotāju etniskajā struktūrā un apjomā.

„Baltie” cilvēki izmirst. Uz planētas iniciatīvu pārņem citu rasu pārstāvji, kuru skaits joprojām turpina pieaugt. Viņi nekautrīgi „okupē” Eiropu, Ziemeļameriku, Austrāliju. „Baltie” cilvēki nav akli. Viņi visu redz un visu saprot. Vienīgais, kas viņiem pietrūkst, ir spēja enerģiski aizsargāties un aizstāvēt savas intereses. Var pat uzskatīt, ka demogrāfiskā apātija jau ir totāli nobūrusi Rietumu civilizāciju. Eiropēdi ir samierinājušies ar savu traģisko likteni. Tāpēc viņi vairs ne par ko nedomā ar galvu un maniākāli nododas dzīves baudīšanai. Un viņus pat vairs neinteresē tas, vai viņi rīkojās saprātīgi vai iracionāli. Galvenais ir izbaudīt iepirkšanās prieku, patērēšanas prieku, izklaides un izpriecu emocijas. Un tas nekas, ka tāda dzīve ir līdzīga „dzīrēm mēra laikā”.

2012 jūlijs